

Araştırma Makalesi:

HES'LERE TOPLUMSAL TEPKİ VERİLMESİ KONUSUNDA ÇED VE HKT'LERİN ROLÜNÜN İYİ YÖNETİŞİM EKSENİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ: ARTVİN İLİ ÖRNEĞİ¹

Emrah FİRİDİN²

Özet

Devletlerin ekonomik büyüme, sürdürülebilir kalkınma ve kendine yetebilir olma hedeflerini gerçekleştirebilme adına yararlanabileceği birçok araç vardır. Bu araçlardan biri de yenilenebilir enerji üretim aracı olan Hidroelektrik Santralleridir (HES). Her faaliyet ve yatırımda az ya da çok olduğu gibi, HES yapım süreçlerinin de topluma ve çevreye olumsuz bir dışsallığı olacaktır. Karşılaşılan olumsuz dışsallık sorunu faaliyetin kendisinden olabileceği gibi yaşanacak süreçten de kaynaklanabilir. Dolayısıyla, HES projelerinin yapım süreçlerinde karşılaşılan sorunların analizi, sürecin en az olumsuzlukla ilerlemesi için önemlidir. Bu tespitler neticesinde hem sürecin işleyişinde hem de süreçte kullanılan yöntemlerde sorunları önleyici düzenlemeler yapılabilir. İyi yönetim ilkeleri HES yapım sürecinde düzenleyici bir araç olarak yer almalıdır. Bu sayede, devlet, özel sektör ve Halk/Sivil Toplum Kuruluşları (STK) arasındaki sorunlar en aza indirilecektir. Çalışmada iyi yönetim ilkelerinin uygulanmasındaki eksikliklerin HES yapım sürecine olumsuz etkileri, nitel araştırma teknikleri kullanılarak ortaya konmuştur. Bu doğrultuda mülakata katılan kişilerin HES'lere karşı olma nedenlerinin, HES yapım sürecinde iyi yönetim ilkelerinin uygulanması konusundaki eksikliklerle olan ilişkisini değerlendirmeye yönelik yarı yapılandırılmış açık uçlu sorular sorulmuştur. Artvin İli

¹ Bu çalışma Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Emrah FİRİDİN tarafından "Türkiye'de HES Sürecinin İyi Yönetişim İlkeleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi: Doğu Karadeniz Örneği" 29.05.2017 tarihinde savunulan doktora tezinden türetilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi Karadeniz Teknik Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü. efiridin@ktu.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-2957-7407

Makale gönderim tarihi: 2 Kasım 2021

Makale kabul tarihi: 28 Aralık 2021

örnek olayından hareketle, iyi yönetim ilkelerinin Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED) ve Halkın Katılımı Toplantıları (HKT) içerisindeki durumu ele alınmıştır. Araştırmada HES'lere karşı olan kişilerin, HES'lere karşı olma sebepleriyle, süreçte iyi yönetim ilkelerinin uygulanması konusunda yaşanan sorunlar arasında ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: HES, İyi Yönetişim, ÇED, HKT, Artvin.

AN ASSESSMENT OF THE ROLE OF EIA AND PPM IN SOCIAL RESPONSES TO HEPPS WITHIN THE FRAMEWORK OF GOOD GOVERNANCE: THE CASE OF ARTVIN PROVINCE

Abstract

There are different methods for governments to achieve their objectives in terms of economic growth, sustainable development and self-sufficiency. One of these methods is Hydroelectric Power Plants (HEPP), which is a technique of renewable energy generation. As every activity and investment create negative externalities to some extent, HEPP construction processes will have negative impact on society and the environment. These negative externalities may be originated from either the activity's itself or the processes in the future. Analysis of the problems encountered in the construction processes of HEPP projects is important for the process to progress with minimum negativity. As a result of these determinations, arrangements can be made to prevent problems both in the operation of the process and in the methods used in the process. Good governance principles should be included as a regulatory tool in the HEPP construction process. In this way, problems between the state, private sector and Public/Non-Governmental Organizations (NGOs) will be minimized. In the study, the negative effects of the deficiencies in the implementation of good governance principles on the HEPP construction process were revealed by using qualitative research techniques. In this direction, semi-structured open-ended questions were asked to evaluate the relationship between the reasons why the interviewees were against HEPPs and the deficiencies in the implementation of good governance principles in the HEPP construction process. Based on the case study of Artvin Province, the situation of good governance principles in Environmental Impact Assessment (EIA) and Public Participation Meetings (PPM) is discussed. In the research, it has been determined that there is a relationship between the reasons of people who are against HEPPs and the problems experienced in the implementation of good governance principles in the process.

Keywords: HEPP, Good Governance, EIA, PPM, Artvin.

Giriş

Günümüz dünyasında ülkeler hem kendilerine yetebilir olmak hem de çevreyi korumak adına yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanmaya yönelmişlerdir. Hidroelektrik Santralleri de (HES) ülkelerin sahip olduğu enerji potansiyelini harekete geçirmek için kullanabilecekleri araçlardan biridir. Türkiye’de bu potansiyeli harekete geçirmek için HES projelerini ardı ardına inşa etmeye başlamıştır. Fakat bazı projelerin yapım sürecinde yerel halkın ve Sivil Toplum Kuruluşlarının (STK) tepkileri olmuştur. Vatandaşların bazı projelere verdiği olumsuz tepkiler dikkate alındığında, özellikle Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED) ve Halkın Katılımı Toplantıları (HKT) sürecinin, vatandaşların beklentilerinin karşılanması noktasında yetersiz kaldığı görülmektedir. Dolayısıyla ÇED ve HKT uygulamalarının vatandaşı karar verme sürecine katacak şekilde gözden geçirilmesi, farklı ülkelerdeki uygulamaların örnek alınması ve ülkenin sahip olduğu imkân ve hedefler doğrultusunda sürecin uygulanması gerekmektedir. HES projelerinin inşası sürecindeki aşamalardan olan ÇED ve HKT’lerde iyi yönetim ilkelerinin uygulanması, karşılaşılan sorunların çözümü ya da bu sorunların en başta ortaya çıkmaması için gereklidir.

Konuyla ilgili olarak daha önce yapılmış farklı çalışmalar mevcuttur. Aksu, Erensü ve Eren (2016) tarafından derlenen Sudan Sebepler, HES yapım süreçlerine verilen toplumsal tepkilerin nedenlerini siyaset, ideoloji ve çevre ekseninde ortaya koymaktadır. Neoliberal politikaların HES yapım süreçlerine çevresel ve toplumsal etkilerinin farklı yönleri yazarlarca ele alınmaktadır.

Atvur (2014) Baraj Politikalarına Karşı Toplumsal Tepkiler: Hindistan ve Türkiye’deki Toplumsal Hareketlerin Karşılaştırılması adlı çalışmasında; iki ülkeyi HES’lere neden ve nasıl tepki verdiklerini örgütlenme ve koordinasyon açısından ele almıştır. HES yapım sürecindeki aktörlerin tepkileri ve rolleri karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir.

Uzun (2013) Aktivistler, Şirketler ve Devlet Etkileşimleri Çerçevesinde Türkiye’deki HES Sektörünün Yapılanması: Doğu Karadeniz Örneği adlı doktora tezinde; HES’leri toplumsal hareketler ve kurumsallaşma bağlamında analiz etmektedir. Şirketlerin, STK’ların ve yerel halkın HES sürecinde üstlendikleri roller sebepleriyle birlikte incelenmiştir.

Yavuz ve Şendeniz (2013) HES Direnişlerinde Kadınların Deneyimleri: Fındıklı Örneği adlı çalışmasında, bölgede HES’lere verilen tepkileri kadınların bakış açısıyla ortaya koymuştur. HES karşıtı olarak gelişen yerel nitelikteki kadın hareketi, toplumsal cinsiyet bağlamında konu edilmiştir.

Ürker ve Çobanoğlu (2012) Türkiye’de HES’lerin Durumu ve Çevre Politikası Bağlamında Değerlendirilmesi adlı çalışmalarında, HES’lerin sürdürülebilirliğe ve çevreye olan etkilerini yasal işleyiş ve politika araçları bağlamında incelemişlerdir. HES’lerin fiziki ve yasal işleyişleri, ilkeler ve araçlar bağlamında tartışılmıştır.

Hamsici (2010) tarafından yazılan Dereler ve İsyanlar; HES’lere karşı toplumsal tepkilerin nedenlerini ortaya koyarak analiz etmiştir. Su hakkı ve çevre hakkı temelinde, vatandaşların ÇED raporları ve sürecin diğer unsurlarına karşı öne sürmüş oldukları argümanlar belirtilerek durum incelemesi yapılmıştır.

Çalışma, Doğu Karadeniz’deki HES karşıtlığının nedenlerini Artvin ili HES örneğinden hareketle, iyi yönetim ilkelerinin ÇED ve HKT süreçlerindeki durumunu araştırarak ele almaktadır. Çalışmada nitel araştırma teknikleri kullanılmaktadır. Nitel araştırma verileri içerik analizi ve kodlama yöntemleri kullanılarak işlenmiştir. Çalışmada konuyla ilgili yerel ve ulusal basında çıkan haberlerden ve literatürdeki kaynaklardan yararlanılmıştır. Mülakat yapılan kişiler; karar örneklem ve kartopu yöntemi kullanılarak ulaşılan kişilerden, yerel ve ulusal basında demeçleri olan kişilerden, STK temsilcilerinden ve vatandaşlardan oluşmaktadır. Mülakatlar Arhavi İli merkez, Ardanuç, Hopa ve Arhavi ilçelerinde; 21 Haziran 2015, 21 Temmuz 2015, 22 Temmuz 2015, 23 Temmuz 2015, 17 Mayıs 2017 ve 18 Mayıs 2017 tarihlerinde yapılmıştır. Bire bir görüşme ve odak grup toplantıları dahil toplamda 44 kişi ile mülakat yapılmıştır.

Çalışmada mülakat yapılan kişilere HES projelerine karşı olma nedenleri iyi yönetim ilkeleri olan; katılımcılık, şeffaflık, hesap verebilirlik, cevap verebilirlik, hukukilik ve etik ilkeleri kapsamında değerlendirecekleri yarı yapılandırılmış açık uçlu sorular sorulmuştur. İyi yönetim ilkelerinin uygulanmasındaki eksikliklerin yerel halkın ve STK’ların HES’lere karşı olmasındaki etkisi analiz edilmiştir. Belirlenen sebeplerin ÇED ve HKT süreçleriyle olan bağlantılarına değinilerek, dünyadaki örneklerden de yararlanılıp çözüm önerileri getirilmiştir.

Çalışmada bazı kısıtlar mevcuttur. Görüşme talep edilen kamu kurumu yöneticilerinden ve HES yatırımcısı özel sektör temsilcilerinden randevu alınamamıştır. 15 Temmuz 2016 darbe girişimi nedeniyle mülakatlara ara verilmiştir. Yerel halk ve STK üyelerinin bir kısmı devletin veya şirketin adamı olabileceğimiz ya da kendi aralarına nifak sokabileceğimiz gibi gerekçelerle görüşmek istememişlerdir. Mülakat yapılan kişilerden bazıları isimlerinin açıklanmasını istememişlerdir.

1. Hidroelektrik Santralleri, ÇED ve HKT

Yenilenebilir enerji ile anlatılmak istenen, doğada var olan ve döngüsü devam eden, rüzgâr, su ve güneş enerjileridir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması, son yıllarda çok fazla üzerinde durulan bir konu olmuştur. Nedeni ise, çevreye muadillerine göre daha az zarar vererek, sürdürülebilir ekonomi ve çevre gibi hedeflerin gerçekleştirilebilmesi hususundaki işlevselliğidir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesi hem geleneksel enerji kaynaklarının üzerindeki baskıyı hafifletecek hem de özellikle gelişmekte olan ülkelerin büyümelerine katkı sunacaktır (UNWCED, 1987: 249). Nitekim ülkelerin bu şekilde hem çevresel hem de ekonomik olarak hedeflerine ulaşabilecekleri düşünülmektedir.

Yerli ve yenilenebilir enerji kaynaklarından en yüksek seviyede yararlanmak için kullanılan yöntemlerden biri HES projeleridir. Özellikle son yıllarda Doğu Karadeniz'de suyun borular vasıtasıyla taşınması yöntemi kullanılarak inşa edilen Nehir Tipi HES'lere rastlanmaktadır.

Yapılacak HES'lerle, Türkiye'nin enerji konusunda dışa bağımlılığını, yenilenebilir, temiz ve yerli kaynak kullanarak mümkün olduğunca azaltmak hedeflenmektedir. Dolayısıyla HES yatırımları ile kamu yararı da amaçlanmaktadır. Fakat suyu diğer yenilenebilir enerji kaynaklarından ayıran bir husus vardır. Güneşin ya da rüzgârın yönü, niceliği ve niteliği değiştirilemez. Su ise tüm canlı hayatı etkileyebilecek bir kaynaktır. Suyun niteliksel ve niceliksel değişimi ona bağlı olarak yaşayan ekosistemleri etkileyecektir. Sürdürülebilir çevre hedefinden, canlıların yaşam hakkına ve çevre hakkına kadar birçok konu, HES yapım sürecinde yaşanan tartışmalara neden olarak gösterilmektedir. Ayrıca sürecin vatandaşla ilişkiler anlamında iyi yönetilememesi de bir diğer sorundur.

Sanayi devrimi ve değişen tüketim kalıpları çevreyi etkileyen çeşitli dışsallıklara sebebiyet vermektedir (Steward, 1995: 65). ÇED (*Environmental Impact Assessment*), ilk kez 1969 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD), kalkınma için yapılacak faaliyetlerin ne tür çevresel sorunlara neden olabileceğini ve bu sorunların nasıl en aza indirilebileceğini belirlemek üzere uygulanmıştır (IIED, 2009). Herhangi bir kuruluşun çevresi üzerinde yaratacağı doğrudan ya da dolaylı, uzun veya kısa dönemli, parasal nitelik taşıyan ya da taşımayan, ölçülebilir veya ölçülemeyen bütün etkilerin nesnel olarak değerlendirilmesine yarayan yöntemin adına ÇED denmekte ve ÇED'in önemi Cadwell tarafından şöyle özetlenmektedir (Keleş & Hamamcı, 2005: 176);

- ÇED teknik bir rapor olmasının ötesinde, çevrenin yaşam kalitesinin korunmasını ve geliştirilmesini de içeren, geniş kapsama sahip bir yöntemdir.

- Doğal ve toplumsal çevre üzerinde, özellikle insan faaliyetlerinin etkisini saptamaya ve değerlendirmeye yönelik bir süreçtir.

- Bilim dalı olmamasına rağmen, birçok bilim dalından faydalanması açısından, disiplinler arası bir niteliğe sahiptir.

- Projeler için bir ek değil, niteliksel bir katkı ve planlama sürecinin bir parçası olarak görülmelidir.

- ÇED nihai bir karar değildir. Nihai kararları etkilemede işlevi vardır. Sonuç olarak karar alma sürecinin bir parçasıdır.

Halkın yapılacak faaliyet hakkında bilgi edinebileceği ve taleplerini ifade edebileceği ÇED sürecindeki aşama HKT'dir. Bu amaçla; 25.11.2014 tarihli resmi gazete ve 2872 sayılı Çevre Kanununun 10. Maddesine göre hazırlanan ÇED yönetmeliğinin 9. maddesi toplantının düzenlenmesi ve toplantının amacı ve şeklinin ortaya konulabilmesi adına, içeriğinin ve sürecin nasıl olması gerektiği hakkında bilgi vermektedir. HKT'de amaç projeden etkilenen halkın bilgilendirilmesi ve görüşlerin dinlenmesi ve dikkate alınmasıdır (Yıldırım, 2014: 89). Uluslararası Halk Katılımı Birliği, (*International Association for Public Participation-IAP*) karar verme ve problemlerin çözümlenmesi sürecinde halkın katılımının önemli olduğuna ve bunun tek bir anlık durum değil sürecin tamamına yayılması gereken bir olgu olduğuna işaret etmektedir (Twyford ve Baldwin, 2006: 14).

HKT'nin yapılmasındaki amaçlar (ÇOB, 2006: 28):

- Projeden etkilenmesi muhtemel halkın belirlenmesi ve halkın görüşlerinin ÇED çalışmasına yansıtılması için önerilen yöntemlerin bu bölümde ele alınması gerekmektedir.

- Görüşlerine başvurulması öngörülen diğer taraflara da bu bölümde yer verilmelidir. Bu taraflar proje ile ilgilenen kamu kurum ve kuruluşları, yerel halk ile STK'ları kapsayabilir.

- Proje sahibi tarafından verebilecek diğer bilgi ve belgelerdir.

Sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için özel sektörün, halkın ve devletin birlikte hareket etmeleri gerekmektedir (Dedeurwaerdere, 2005: 11). Birleşmiş Milletler'in Barajlar ve Kalkınma Projesi'nde halkın kabulünün, sürdürülebilir ve adil su ve enerji kaynaklarının geliştirilmesi ve kullanılması noktasında önemli bir durum arz ettiği üzerinde durulmaktadır (Twyford ve Baldwin, 2006: 19). Yenilenebilir enerji kaynaklarının inşa ve enerji üretimi sürecinde, yerel halkın ve STK'ların kaynakların istismarını

engellenecek ve sürdürülebilirliğini sağlayacak şekilde karar alma süreçlerinde yer almaları gerekmektedir (Harris, 2000: 22). Farklı aktörlerin katılımıyla yürütülen yönetim süreci, karşılıklı olarak çalışmayla beraber, sürdürülebilir çevreye katkı sağlayacaktır (Oliveria, 2013: 140).

HKT'lerin HES inşasında yaşanan veya yaşanabilecek sıkıntıların aşılması konusunda etkin bir oynayacaktır. HKT'ler hem genel olarak yenilenebilir enerji santrallerinin kurulması hem de özellikle HES projelerinin yapılmasında; devlet, özel sektör temsilcileri, halk ve STK'lar arasında iletişim olanağı oluşturarak; birbirlerini daha iyi anlamaları, birbirlerinin düşüncelerine ve çıkarlarına-tercihlerine saygı duymaları sağlanabilir (Doyle, 2008: 7).

2. Artvin İli HES Projelerine Tepkilerin İyi Yönetişim İlkeleri Çerçevesinden Değerlendirilmesi

İyi yönetim ilkeleri, Dünya Bankasının 1989 tarihinde Sahra Altı Afrika Ülkeleri için önermiş olduğu kalkınma programında sunulan yönetim sürecinin bir sonucu olarak, daha sonraki yıllarda farklı uluslararası kurumların da katkısıyla meydana getirilmiş, neoliberal politikaların ürünüdür. İyi yönetim ilkeleri olarak; katılım, hesap verebilirlik, cevap verebilirlik, şeffaflık ve hukuka uygunluk öne çıkmaktadır. Günümüzde pek çok alanda ve konuda bu ilkelerin uygulanması, başta Dünya Bankası ve Avrupa Birliği olmak üzere birçok uluslararası oluşum ve kurumca desteklenmektedir.

HES projelerinin tamamlanması ve kısa sürede bitirilmesi için, halkın ve STK'ların projeleri kabullenmesi son derece önemlidir (Wang vd. 2009: 2269). Genel olarak dünyanın gelişmiş ülkelerinin, 1990'lı yıllarda, yenilenebilir enerji kullanımına yönelik faaliyetlerinde, toplumun temiz enerji fikrine olumlu yaklaşmasından dolayı toplumsal kabulün teminine yönelik bir arayış ya da çaba olmamıştır (Wüstenhagen vd. 2007: 2683). Daha sonra, sürecin ortaya çıkarmış olduğu dışsallıklar, toplumsal kabulün sağlanması yönünde adımlar atılmasını gerektirmiştir. HES projeleri yapım sürecinde proje sahiplerinin iki yönlü diyalog yerine tek yönlü hitabı tercih etmeleri, toplumla aralarında güçlü güven duygusu oluşmasına engel olmuştur (Aitken, 2010: 1839).

Doğu Karadeniz'in diğer illerinde olduğu gibi, Artvin İlinde de bazı HES'lere karşı STK'lardan ve vatandaşlardan tepkiler gelmektedir. Artvin'deki bazı HES projelerinin inşası sürecindeki tepkilerin, bu süreçte iyi yönetim ilkelerinin uygulanması konusunda yaşanan eksikliklerle de ilgisi vardır. Nitekim kararlara katılım, şeffaflık, hesap verebilirlik, cevap

verebilirlik ve hukukun üstünlüğü gibi iyi yönetim ilkelerinin uygulanması, Artvin İlindeki HES projelerine karşı oluşan tepkilerin mümkün olduğunca giderilmesi açısından etkili olacaktır.

2.1. Kararlara Katılım Açısından Değerlendirme

Yönetişim sürecinde, STK, özel sektör ve devlet arasında açık ve demokratik diyalog kanalları görünür şekilde olmalıdır (Mercer, 2003: 745). İyi yönetim açısından kilit önemde olan katılım faaliyeti, yalnızca halkın/STK'ların masada olması anlamına gelmemekte; aynı zamanda, kararları da etkileyebilecek güce sahip oldukları bir durumu ifade etmektedir (Woods, 1999: 43-44). ÇED toplantılarında halkın ve/veya STK'ların katılımının göstermelik bir uygulama olarak değerlendirilmemesi ve yapılacak faaliyetin ana aşamalarından biri olarak görülmesi gerekmektedir (Sinclair & Diduck, 2016: 1). Bununla birlikte süreçteki aktörlerin projenin en başından beri sürecin içerisinde yer alması gerekmektedir (Hasan, vd. 2018: 15).

Karar alma süreçlerine katılım konusunda sistemden kaynaklı sıkıntılar yaşanabileceği gibi, kimi zaman vatandaşın sürece katılma konusunda isteksiz olduğunu da söyleyebiliriz. Her şeyin devletten beklendiği “devlet baksın” anlayışı, bireylerin yönetime katılabilecek kanalları kullanma konusundaki eylemlerini olumsuz etkilemektedir.

Artvin İli Arhavi İlçesinde (Bir vatandaşla yapılan görüşme 21 Temmuz 2015), karar alma süreçlerine katılmak ister misiniz? sorusuna; “*O bizim sorunumuz değil ki, muhtar var, belediye başkanı var. Onlar ilgilen-sin*” şeklinde cevap vererek, süreçte halkın katılımı konusundaki isteksizliğini dile getirmiştir.

İsveç yenilenebilir enerji kullanımı konusunda ‘Arka Bahçemde Dahı Değil’ (*Not In My Backyard-NIMBY*)³ sendromunun ortaya çıkmasının önlenmesine önem vermekte, projelerin planlanması ve başlatılacağı yerler konusunda halkın kararlara katılımını desteklemektedir (Söderholm vd. 2007: 384). İsveç’te yapılan araştırmada, yenilenebilir enerji üreten tesislerin kurulumu sırasında sorun yaşanmasına neden olan etkenlerden birinin de, karar alma süreçlerine vatandaş katılımının az ve eksik olmasından kaynaklı olduğu sonucuna varılmıştır (Khan, 2003: 577). Bu araştırma, vatandaşların kararlara katılımının yenilenebilir enerji santrallerinin halk tarafından kabullenmesini kolaylaştırdığını göstermektedir.

³ Bu deyim göz önünde olmayan, hatta günlük hayatta karşılaşamayacak faaliyetlerin dahi icra edilmemesini, bu faaliyetlerin kesinlikle yapılmaması gerektiğini ifade etmektedir.

HES projelerinde kararlara katılabilme konusunda yaşanan sıkıntılardan bir diğeri de vatandaşların projeler hakkında yeterince bilgilendirilmemeleridir. HES projelerinin topluma ve ülkeye sağlayabileceği avantajların, çevreye ve canlılara verebileceği zararların ve bu zararların ne şekilde bertaraf edileceği gibi konuların, proje başlamadan tartışılabilmesini sağlayacak mekanizmaların yokluğu vatandaşların proje hakkında hazırlıksız ve dolayısıyla kararlara katılım noktasında isteksiz olmalarına sebep olmaktadır.

Artvin İli Arhavi İlçesinde (Arhavi Doğa Koruma Platformu üyesi ile yapılan görüşme 21 Temmuz 2015), halk karar alma süreçlerine katılma konusunda istekli mi?" sorusuna; "Yöre halkı önceden bilgilendirilmiyor. Oturup konuşacak zaman vermiyorlar. Her şey HES projesi sürecinde oluyor. Vatandaşların bir araya gelip uzmanlar eşliğinde konuşacakları, karar alacakları bir ortam olamıyor. Dahası vatandaşların bir kısmı, fikirlerinin süreci etkileyemeyeceğini düşünüyor" şeklinde cevap vermiştir.

Bir diğeri mülakatta, Artvin İli Ardanuç İlçesinde yapılan görüşmelerde; "vatandaşları süreç hakkında daha önceden bilgilendirecek mekanizmalar mevcut mu?" sorusuna (Bir vatandaş ile yapılan görüşme 18 Mayıs 2017): "Vatandaşları sürecin içerisine katabilecek bir mekanizma yok. Zaten HES yapılacak bölgelerde insan yaşamıyormuş gibi hareket ediyorlar" şeklinde cevap vermiştir.

Eğer katılım sürecin en başından itibaren sağlanabilirse, etkili bir yönetişimi hayata geçirilebilir. Her şeyin nihayete erdiği bir proje hazırlama sürecinden sonra toplantıların yapılması, katılımın taşıdığı anlamla uyuşmamakta ve göstermelik olmaktadır.

Tablo 1: Yurttaş Katılımı Merdiveni Üzerindeki Sekiz Basamak

Basamaklar	Merdivenler
Halk Kontrolü	Halk İktidarı
Yetkilendirme	
Ortaklık	
Teskin etme	Tokenizm
Danışma	
Bilgilendirme	
Terapi	Non-participation (Katılım Yok)
Manipülasyon	

Kaynak: Armstein, 1969: 217.

Tablo 1’de görülebildiği üzere, HES sürecinde halkın ve STK’ların kararlara katılımı, Armstein’in yurttaş katılımı göstergesinde ikinci merdivende kalmaktadır. Süreç içerisinde en çok rastlanılan basamak ise bilgilendirme olarak karşımıza çıkmaktadır.

Artvin İli’nde yapılan görüşmede; “HES yapım sürecinde ÇED ve HKT uygulamaları hakkındaki düşünceniz nedir?” sorusuna (Bir vatandaşla yapılan görüşme, 17 Mayıs 2017): “*HKT anlamsız bir formalite, ÇED ise kopyala yapıştır*” şeklinde cevap vermiştir.

Kararlara katılımın sağlanamaması, muhtemel sorunların ya da taleplerin tartışılmamasına ve netice olarak toplumsal bir tepkiye dönüşmesi şeklinde karşımıza çıkabilir. Bu durum nizami olarak hazırlanmış HES projeleri için de önyargılara neden olabilmektedir. Artvin İli Ardanuç İlçesinde yapılan görüşmelerde; “HES’lere karşı olma nedenlerinizin temelinde ne var?” sorusuna (Bir vatandaş ile yapılan görüşme 18 Mayıs 2017): “*Etraftaki ilçelerde ve köylerinde yapılan HES’lerin ortaya çıkarmış oldukları sorunları gördük. Bizim burada da yapılmak istenen HES’in bu tür sorunlara neden olabileceğini düşünüyorum*” şeklinde cevap vermiştir

Artvin İli Arhavi İlçesi’nde bir vatandaşla yapılan görüşmede (22 Temmuz 2015) “*HES’lerin çevreye zararı var. Fakat öyle kolay çözülebilecek meseleler var ki, bizi dinleseler, bize vatandaş ve burada yaşayan insanlar olarak değer verseler bu kadar gürültü kopmaz. Oturulur tartışılır herkes önerilerini sıralar... Sorunlar en aza indirilebiliyorsa HES yapılsın, yok soruna çözüm yoksa yapılmasın... ama önce oturup konuşulabilecek ortamın kurulması lazım.*” diyerek katılımın ve dolayısıyla iletişimin süreçte yaşanan sorunların çözümü için kullanılması gereken bir araç olduğunu belirtmiştir.

Brezilya’da HES’lerin yapımı, Türkiye’de olduğu gibi, ilk başlarda halkın bir kısmı tarafından tepkilerle karşılaşmıştır. 1986 yılında, çevreye etki edebilecek yapı ve yatırımların olası etkilerini tespit etmek için Brezilya Çevre Konseyi kurulmuştur. HES’lerle ilgili faaliyetlerde söz sahibi olabilmek için, kısa adı MAB olan Baraj İnşaatlarından Etkilenen İnsanlar Ulusal Hareketi (*Movimento dos Atingidos por Barragens*) adına Salto Caxias bölgesinde, çevresel hakları savunan bir STK’ya rastlanılmaktadır (Dos Santos, 2004: 4). Brezilya’da, bilgi paylaşımı ve uzlaşmaya önem verilirken, yüksek seviyede yerel katılımından faydalanılarak, halkın bilgi ve deneyimlerinden karar alma süreçlerinde faydalanılmaktadır (Twyford ve Baldwin, 2006: 5). HES yapılacak bölgeye halkın tarım yapabileceği alanlar bırakılacak şekilde proje hazırlanacak; ayrıca okul, sağlık ocağı inşa edilerek bölge halkının eksikleri giderilecektir (Dos Santos, 2004: 8-10).

Meksika'nın Jalisco ve Nayarit Eyaletlerinde, HES projelerine karşı bölge halkından tepki gelmesi üzerine, sorunun kaynağı ve çözümü üzerine araştırma yapmak üzere, Guadalajara Üniversitesi'nden farklı alanlardaki uzmanlardan bir grup hazırlanmıştır (Chavez ve Bernal, 2008: 164-165). Yapılan çalışma sonucunda; ÇED süreçlerine halkın katılımı için gerekli koşulların sağlanması, yapılacak faaliyetlerle ilgili halkın bilgilendirilmesi gerekliliği ve diğer iyi yönetim ilkeleri vurgulanmıştır (Chavez ve Bernal, 2008: 167). ABD'de ÇED raporunu hazırlayan uzmanlar, bizzat çevrecilerle ve özellikle projeden etkilenmesi muhtemel yerel halkla temasa geçtikten ve onların fikirlerini aldıktan sonra raporlarını tamamlamaktadırlar (Turgut, 1996: 120). ABD'deki bazı eyaletlerde, projeler her açıdan usulüne uygun hazırlansa dahi, o bölgede yaşayan vatandaşlara rahatsızlık vereceği düşüncesinden yola çıkılarak yöre sakinlerine 'Ev Sahibi Ücreti' (*Host Fee*) ödemektedirler (Cossu, 2009: 2616).

İspanya'da yenilenebilir enerji santrallerinin kurulumu aşamasında, ÇED ve HKT süreçlerinde kullanılmak üzere 'Çok Kriterli Optimizasyon ve Uzlaşık Çözüm' (*VIše Kriterijumska Optimizacija I Kompromisno Rešenje* -VIKOR) adı verilen bir yöntem kullanılmaktadır. VIKOR, santralin ekonomik getirilerinin ve sosyal etkilerinin analizini yaparak, karşılaşılabilecek sorunlara 'İdeal Çözüme Yakınlık' (*Closeness to Ideal Solution*) ilkesiyle, hem piyasa hem de kamusal yararı gözetilen bir süreci yürütmektedir (Cristobal, 2011: 500). Bu açıdan VIKOR yöntemi de 'Çok Kriterli Karar Verme' (*Multi Criteria Decision Making*) içerisinde değerlendirilebilir.

2.2. HKT ve ÇED'in Katılım Hususundaki İşlevi

HKT'nin HES yapım sürecindeki etkinliği tartışma konusudur. Devletlerin sözleşme yaparak yaptırmış olduğu kamusal nitelikteki yapıtımlarda; maliyet düşüşü, rekabet ve kalite artmasına rağmen, özellikle halkın bilgi alma ve katılımı ile ilgili konularda sorunlarla karşılaşmaktadır (Brown ve Potoski, 2003: 153). HKT'lerin bu sorunun çözümü için ÇED sürecinde yararlanılabilecek bir aşama olarak işlevsel olması gerekmektedir. Fakat halk nezdinde yürütülen bu sürecin yüzeysel kaldığı, hatta halkta daha fazla memnuniyetsizliğe neden olduğu yönünde bir eğilimin olduğu görülmektedir (Uluatam, 2011: 72). IAP tarafından yapılan "Karar verilen et ve savun" (*Decide-Announce-Defend*) tanımlaması bu durumu örnekler niteliktedir (Twyford ve Baldwin, 2006: 17).

HES yapım süreçlerinde STK'lar, projedeki eksiklikleri giderici bir rol üstlenebilirler. Çevrenin içerisindeki canlı ve cansızların projeden en az şekilde etkilenmesini sağlayacak öneriler sunabilir. Yeşiller'in (Bora,

1988) Almanya’da yapmış oldukları gibi, projenin daha ekonomik ve verimli bir hal almasını sağlayacak yeni öneriler ortaya koyabilirler. Burada en önemli sorun STK’ların üzerlerine düşen sorumluluğu ne kadar yerine getirebileceği konusudur. Çünkü yönetim sürecinde STK’ların işlevlerini yerine getirmelerindeki sorun yalnızca yönetim sürecinde pasifize edilmeleri değil, STK’ların bağımsızlıklarını yitirmeleridir.

Artvin İli’nde yapılan görüşmede; “Vatandaşlar HES projelerine olan tepkiler hakkında ne düşünülmektedir?” sorusuna (Bir vatandaşla yapılan görüşme, 17 Mayıs 2017): “*Bir tarafta her projeyi desteklemeye hazır bir grup, diğer tarafta her şeyi reddetmeye hazır bir grup var. Bizim de aklımız karıştı.*” şeklinde cevap vererek STK’lardaki sorunlara ve bir bakıma HKT’lerin süreç içerisinde devlet ile vatandaş arasında etkin bir iletişim rolü oynaması gerektiğini dile getirmiştir.

Artvin İli Hopa İlçesi’nde yapılan odak grup görüşmesinde (18 Mayıs 2017): “STK’lar birlikte hareket edebiliyorlar mı?” sorusuna, “*Önceleri beraber hareket edildi, daha sonra kimi STK’lar arasında ideolojik-siyasi ayrılıklar hatta çıkar çatışmalarına kadar gidecek bir süreç yaşandı*” şeklinde cevap verilmiştir.

İngiltere’de karar alma süreçlerine hem halkın katılımını sağlamak ve sürecin yöntemi açısından; ‘Coğrafi Bilgi Sistemi’ (*Geographical Information Systems-GIS*) ve Çok Kriterli Karar Analizi (Multi Criteria Decision Analysis-MCDA) iki yöntem kullanılmaktadır. MCDA, ÇED süreci içerisinde halkın, özel sektör temsilcilerinin, devlet yetkililerinin ve yerel birliklerin katılımıyla oluşan daha teknik bir süreci ifade ederken, GIS ise çevresel meselelerde halkın değerlerini, çekincelerini ve tercihlerini dikate alan bir yöntemdir (Higgs vd. 2008: 596). İngiltere’de kullanılan bu yöntemler, projeler hakkında halkın ve STK’ların fikirlerini olumlu yönde etkilemiştir (Carver & Peckham, 1999: 371). MCDA, yenilenebilir enerji üretim santrallerinin yapımından önce, çevresel, teknik, ekonomik ve siyasi kriterlerin göz önüne alınacağı bir süreci ifade etmektedir (Terrados, 2009: 2024)

Artvin İli Ardanuç İlçesinde yapılan görüşmelerde, “ÇED raporları ve HKT’ler hakkında ne düşünüyorsunuz?” sorusuna (Bir vatandaşla yapılan görüşme 18 Mayıs 2017): “*HKT’lere güvenmiyoruz. Biz ne desek yine bildiklerini okuyorlar. ÇED raporlarında halkın suya olan ihtiyacından bahsedilmiyor ki, ben tarım ve hayvancılık yapıyorum. Derenin suyu kesilip kullanımı birine verilirse nasıl geçineceğim*” sözleriyle ÇED süreçlerinden kaynaklı çekincelerini dile getirmektedir.

Artvin İli Ardanuç İlçesinde yapılan görüşmelerde; “ÇED raporları hakkında düşünceleriniz nedir?” sorusuna (Bir vatandaş ile yapılan görüşme 18 Mayıs 2017): “Burada birçok kişi suya bağımlı olarak hayvancılık ve tarım yapar. Ardanuç mikro iklim özelliği göstererek Akdeniz iklimi ile benzerlikler taşır. Yani burada her şey olur. Fakat bu verimli topraklar dere kenarında. Suları alırsanız, oksijensiz bırakırsanız bu insanlar ne yapacak” şeklinde cevap vermiştir.

Artvin İli Arhavi İlçesinde konuyla ilgili olarak (Bir vatandaşla yapılan görüşme 21 Temmuz 2015): “ÇED sürecinin son aşamasında, İDK (İnceleme-Değerlendirme Komisyonu) var. Şirket yetkilileri ve bakanlıktan kişiler katılıyor. Halk da katılabiliyor. Gittik, bakanlıktan yalnızca bir kişi vardı. İtiraz ettik, ilçenin en kalabalık nüfusunu ilgilendiren bir faaliyetle ilgili ciddiyetsiz bir toplantı yapılıyor dedik. Orada görevli kadın bir memur, size hak veriyorum ama diğerleri de faksla onay verdi dedi. ÇED raporlarının ciddi olmadığını düşünüyorum” şeklinde yaşamış olduğu bir olayı paylaşmıştır.

Artvin İli Ardanuç İlçesinde yapılan görüşmelerde; “HES'lere karşı olma nedenleriniz nedir?” sorusuna (Bir vatandaşla yapılan görüşme 18 Mayıs 2017): “Borularla taşınan sular özelliklerini kaybediyor. Sadece sıvı halleri kalıyor. İçeriği bozuluyor. Tortum'da bunu gördüler. Bu suların döküldüğü yerlerdeki bitkiler vitaminsizlikten öldü” şeklinde cevap vermiştir.

Artvin'in Arhavi İlçesinde (Bir vatandaşla yapılan görüşme 22 Temmuz 2015): “Dağları deldiler, evler çatlıyor. Suları borularla taşıyorlar. Derelerin neredeyse her koluna HES yapacaklar. Bunun canlılara olan etkilerini biliyorlar mı? Hem hayvanları hem de bitkileri etkiliyor suların taşınması. Kapalı borular doğaya yakışmıyor” ifadelerinde bulunmuşlardır.

Artvin İli Ardanuç İlçesinde yapılan görüşmelerde; “ÇED raporları hakkında düşünceleriniz nedir?” sorusuna (Bir vatandaş ile yapılan görüşme 18 Mayıs 2017): “Buradan Kalkandere'den gelip Erzurum yönüne giden yüksek gerilim hatları ormanlara ve canlılara zarar vermiştir. Raporlarda bunların zararlarının tam olarak yer aldığını düşünmüyorum” cevabı verilmiştir.

Aarhus Sözleşmesi'nde çevresel konularda, “Halkın bilinçlendirilmesine katkıda bulunulması, halka endişelerini ve kaygılarını belirtecek fırsatların sunulması ve kamu idarelerince bunların göz önüne alınarak değerlendirilmesi gerektiği” yönünde hükümler bulunmaktadır. Çünkü bu Sözleşme, çevre ile ilgili konulara daha demokratik ve çatışmasız yaklaşılmasını ve çevre konusunda kamu yönetiminin iyi yönetim ilkelerini de

dikkate alacak şekilde eylemlerde bulunması gerektiğini ortaya koymaktadır (Budak & Yurtcanlı, 2013: 840) Bu bakımdan, iyi yönetim için HKT'nin süreçteki önemli bir aşama olduğunu belirtebiliriz.

Artvin İli Arhavi İlçesinde “HKT’lerin, HES yapım sürecinde taşıdığı önem nedir?” sorusuna (Arhavi Doğa Koruma Platformu üyesi ile yapılan görüşme 21 Temmuz 2015): “*HKT’lerin ne firmayı ne de devleti bağlar bir yanı vardır. Toplantıya gidersin, bilgilendirme yapılmıştır ya da yapılmamıştır tutanağını yaparlar, dosyaya koyarlar onlar için olay biter. Vatandaş olarak sen ister bilgilen ister bilgilenme. Formalite bir işlem bu o kadar*” şeklinde yanıt vermiştir.

Artvin İli Arhavi İlçesinde, “HKT’lerin HES sürecindeki etkinliğiyle ilgili ne düşünüyorsunuz” sorusuna (Arhavi Doğa Koruma Platformu üyesi ile yapılan görüşme 21 Temmuz 2015): “*HES sürecinde, batıdaki birçok ülke için HKT’ler önemli iken, bizde yalnızca bir formaliteden ibarettir. Dosya arasına konması gereken kâğıt parçasıdır*” şeklinde yanıt vermiştir.

Artvin İli Arhavi İlçesi’nde, HKT’lerin katılım ilkesinin gereklerine uygun yapılıp yapılmadığına ilişkin soruya (Arhavi Doğa Koruma Platformu üyeleriyle yapılan odak grup görüşmesi 22 Temmuz 2015) “*HKT’ler süreçteki bir formalite yalnızca. HES projeleriyle ilgili her şey bitiyor, onlar yalnızca haberiniz olsun demek zorunda oldukları için toplantı yapıyorlar. Dosyada bulunması gereken bir evrak sadece. Bizler de çoğu zaman bu durumu engellemek için HKT’leri protesto amaçlı olarak yaptırıyoruz*”, şeklinde cevap vermişlerdir.

Artvin İli Arhavi İlçesinde “HKT’lerin vatandaşları karar alma süreçlerinde etkin kılan ve alınan kararların bağlayıcılığı olan toplantılar olup olmadıkları” sorusuna (Bir vatandaş ile görüşme 22 Temmuz 2015): “*Balıkların yaşayabileceği ya da yumurtlayabileceği alanları yapacaklarını ve su oranını sağlayacaklarını söylemişlerdi. Göstermelik bir şeyler yaptılar*” şeklinde cevap vermiştir.

Halkın katılımı sayesinde farklı taleplerin ve çekincelerin bilinmesi ve HES projelerinin mümkün olduğunca bu talep ve çekinceler gözetilerek yapılması sağlanmalıdır. HKT, Halkın Olurunu Kazanma (Gaining Public Acceptance) süreci olmalıdır. Dolayısıyla HKT’ler HES projelerinin başlangıç aşamalarında yapıldıktan sonra, özel sektör temsilcileri, ilgili Bakanlıklardan bir tane temsilci ve yerel yönetim biriminden bir temsilcinin oluşturduğu örneğin: ‘Halkı Bilgilendirme ve Müzakere Masası’ (HBMM) gibi bir birim oluşturularak halkın talep ve şikâyetleri değerlendirilebilir. HBMM’lerde yöre halkı ve STK’lardan gelebilecek talepler doğrultusunda,

söz konusu olan durumla ilgili bilgiler paylaşılabılır, gerekirse önlem alınabilir ya da proje durdurulabilir.

2.3. Şeffaflık, Hesap Verebilirlik ve Cevap Verebilirlik

Hesap verme (*accountability*), işi yapanların görevleriyle ve görevlerinden doğan sorumluluklarıyla ilgili olarak, yapılan işin muhataplarına karşı sorumlu olma durumudur. İyi yönetişimin temel unsurlarından biri olarak kabul edilen cevap verebilirlik (*responsiveness*) vatandaşların hükümet ya da devlet kurumlarınca dinlenilerek, onlar tarafından sorularının cevaplandırılacağı anlamına gelmektedir (Acar, 2003: 51). Şeffaflık (*transparency*) karar almada ve uygulamada, kuralları ve düzenlemeleri takip eden bir tavır sergilemeyi ifade etmektedir. Hesap verme ve cevap verme zorunluluğunun ya da korkusunun oluşmadığı durumlarda, gücü elinde bulunduranlar verimsiz ve hatalı işler yapabilirler (World Bank, 1989: 60). Hesap verebilirlik hem devlet hem de özel sektör ve STK'ların işlerinin meşruluğu açısından kritik önem taşımakla beraber, bulunacakları çok aktörlü platformlarda daha fazla bilgi transferi sayesinde toplumun alınan kararları kabul etmeleri kolaylaşacaktır (Dore & Lebel, 2010: 124).

Artvin İli Arhavi İlçesinde “HES projelerinin inşaatı ve sonrasında süreç için cevap verebilirlik ve hesap verebilirlik ilkelerinin uygulanma durumlarını öğrenmek için yöneltilen soruya” (Bir vatandaş ile yapılan görüşme 22 Temmuz 2015): “*Arhavi’de yapılan ya da yapılmak istenen HES’lerle ilgili kimseye bilgi verilmiyor. Hafriyat ne olacak? Enerji nakil hatları nereden geçecek? ya da şuraya zarar verdiniz nasıl bir faaliyetle burayı eski haline getireceksiniz? gibi sorulara cevap da vermezler hesap da vermezler. Firmaların için halkın fikrini alma ya da olurunun kazanma gibi bir çabaları yok. Sadece onların yapacakları HES projelerine sorun çıkarma yeter. Devlette bu işlere karışmıyor zaten*” ifadelerinde bulunmuştur.

Artvin İlinde yapılan görüşmelerde, “Başından sonuna kadar sürecin şeffaflığı hakkında ne düşünüyorsunuz?” sorusuna (Bir vatandaşla yapılan görüşme 18 Mayıs 2017) “*Köyümüzün ilerisine HES yapıldı. Şirketle yetkilileri ve devlet kurumları yetkilileriyle görüşmeye gittim. Projenin içeriğinin köye olan etkisini açıklayabilecek ne bir kişi vardı ne de olabilecek etkilerin yazıldığı bir belge vardı*” sözleriyle bilgiye ulaşmanın zorluklarından bahsetmiştir.

Artvin İli Ardanuç İlçesinde, “HES yapım sürecinde yapılan işler hakkında ve değiştirilen yönetmeliklerin nedenlerinin ne olduğu konusunda devlet kurumları ve şirketler tarafından şeffaf bir süreç yönetilmekte mi-

dir?”, sorusuna (Bir vatandaş ile yapılan görüşme 18 Mayıs 2017): “*Şirketler ve devlet kurumları birçok işin nedenini açık bir şekilde ifade ederek yapmıyorlar. ÇED denetimine tabi alt limiti 10 mw’dan 25 mw’ye çıkardılar. Biz bu yaşananları ÇED sürecinde şirketler adına yaşanan sıkıntılar için bir kılıf olarak nitelendiriyoruz*” şeklinde cevap vermiştir. Bu durum ise yöneticilerin alt limitin neden 10 mw’dan 25 mw’a çıkarıldığını vatandaşlara ulaştırarak, onlarla iletişime geçecek şeffaflıkta bir süreç yönetemediklerinin göstergesidir. Değişim sebeplerinin açıkça dile getirilmesi durumunda bu tür bir algı oluşmayabilirdi.

Artvin İli Arhavi İlçesinde yapılan görüşmelerde, “HES yapım sürecinde şeffaflığa dikkat edilmekte midir?” yönündeki soruya (Arhavi Doğa Koruma Platformu üyeleriyle yapılan odak grup görüşmesi 21 Temmuz 2015): “*HES yapılırken sadece derenin suyunu kullanacaklarını biliyorduk. Sonra dereyi oluşturan kolları ve diğer dereleri de toplamaya başladılar. İşler yapıldıktan sonra haberimiz oluyor. Yasal yollara başvuruyoruz. Durduruyor mahkeme ama zaten çevreye çoktan zarar vermiş oluyor. Onlara ne yapıyorsunuz, şu sorunu nasıl çözeceksiniz ya da bu işi nasıl yapacaksınız gibi soru soramazsınız. Sorularınıza cevap da vermezler*” şeklinde cevap vermişlerdir.

Artvin İli Arhavi İlçesinde yapılan görüşmelerde (Bir vatandaş ile yapılan görüşme 21 Temmuz 2015): “*Yapılan tamamen İsrail’e su sağlama faaliyetidir. Göstermelik baştan sağma olarak HES yapılıyor. Mahkemeler ve bilirkişiler olmasa gözümüzün önündeki HES inşaatında ne olup bittiğinden hiç haberimiz olmayacak. Bence sular satılıyor.*” şeklinde ifadelerle süreçte şeffaflığın olmadığını dile getirerek, şeffaf olmayan sürecin ortaya çıkarmış olduğu bilgi karmaşasını dile getirmiştir.

Artvin İli Arhavi İlçesi’nde, “HES projelerinin yapım sürecinde karşılaşılan muhtemel sorunlar karşısında kamu idarelerinin işleyişi hakkın ne düşünüyorsunuz?” sorusuna (Bir vatandaş ile yapılan görüşme 21 Temmuz 2015) “*HES’in yapıldığı alanla ilgili bir sorun olduğunda ya da projeye ilgili bir sıkıntıyla karşılaşmamız durumunda, durumu bir kamu kurumuna bildirmek gerektiğinde bizi, bizim sorumluluk alanımızda değil, biz yetkili değiliz gibi cevaplarla bir kapıdan diğerine yolluyorlar*” cevabını vermiştir.

Yapılan bir başka mülakatta; “özel sektör yetkilileriyle, HES projelerine ilişkin görüşmeler yapabiliyor musunuz?” sorusuna, (Arhavi Doğa Koruma Platformu üyeleriyle yapılan odak grup görüşmesi 21 Temmuz 2015): “*Özel sektör yetkilileri ne bizi ne de halkı kendileri için muhatap olarak görmektedir. Genel olarak takındıkları tavır, biz devletten proje için*

izin aldık, sizin söz hakkınız yok, size hesap vermeyiz” şeklinde cevap vermişlerdir.

Aarhus Sözleşmesi'nin 3. Madde 5. bendinde, çevrenin korunmasına yardımcı olan dernek, vakıf vb. oluşumların, sözleşmeye taraf olanlarca tanınmaları ve desteklenmeleri gerekliliği vurgulanmıştır. Dolayısıyla HES projelerinin yapımı sürecinde, projeyi üstlenen firmalar ile denetleyici konumdaki devletin vatandaşlarla olan iletişimi etkin olmalıdır. Etkin bir iletişim sayesinde, vatandaşlar ve STK'larca yöneltilen sorulara azami özenle cevap verilebilir ve yapılan işlerin ihtivasıyla ilgili olarak hesap verebilirlik sağlanmış olur.

2.4. Hukuka Uygunluk ve Etik

Hukukun üstünlüğü ilkesi (*rule of law principle*), hukukilik veya hukuka bağlılık, iyi yönetim sürecinin meşruluğu açısından oldukça önemlidir. Hukukun üstünlüğü, iyi yönetim sürecine olan güven için de önemlidir. Hukukun üstünlüğü iyi yönetim sürecine zarar verebilecek kanuna aykırı uygulamaların önüne geçilebilmesi konusunda hayati bir işleve sahiptir. İyi yönetim süreci sırasında, sonrasında ve öncesinde yasalara karşı olan bağlılık ve inanç, tarafların birbirlerine olan güvenini güçlendirecektir.

HES projelerinin hazırlık aşamasından tamamlanma ve üretime geçme aşamasına kadar geçen süreçte, hukuka uygunluk ilkesine bağlı kalınmadan ya da sekteye uğratarak yapılan faaliyetlerin, STK'lar ve yerel halk tarafından benimsenmediği ve tepkiyle karşılandığı görülmüştür. Dolayısıyla, iyi yönetim ilkesi olarak hukuka uygunlukta yaşanan sorunlar, yönetim sürecindeki aktörlerin birbirlerine ve sürece olan güvenini olumsuz olarak etkileyecektir. HES projelerinin yapımı ve hazırlanması sürecinde yaşanabilecek hukuksal ihlaller, çevreye, canlılara ve yöre halkına zarar vermektedir. İyi yönetim ilkelerinden hukuka uygunluğun HES yapım sürecinde uygulanması konusunda yaşanan sorunlara yönelik birçok dava örneği bulunmaktadır.

Cansuyu miktarı sorunu HES projelerinde suçul ekolojiyi tehdit eden etkenlerden biri olarak görülmektedir (Atvur, 2014: 290). 2011 yılında (Artvinliyiz, 2011) Rize İdare Mahkemesi Artvin Yusufeli Belediyesi'nin “Tekkale HES Projesinde havza planlaması yapılmadığı, doğal hayatın etkilenmemesi için gereken tedbirlerin alınmadığı, sağlıklı bir ölçümle debi planlaması yapılmadığı, bırakılacak cansuyu miktarının ilgili şirketin inisiyatifine bırakıldığı ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın ÇED Gerekli Değildir kararının iptali ve yürütmenin durdurulması istemiyle” Bakanlığa

karşı açmış olduğu dava, Mahkemenin “Tekkale HES projesinin ileride telifisi zor zararlar doğurabilecek unsurlar içermesi ve davalı idarenin savunmasının alınması için Tekkale HES projesinin yürütmesinin durdurulması” kararıyla neticelenmiştir.

Artvin İli Ardanuç İlçesine yapılması planlanan, Ardanuç 7-8 HES projesinin ÇED olumlu kararı, Rize İdare Mahkemesince projedeki eksiklik ve aksaklıklar ve beraberinde bilirkişi raporundaki ifadeler neticesinde iptal edilmiştir (Eroğlu, 2016). Bilirkişinin mahkemece kabul edilen rapora göre; HES projesi için gerekli enerji nakil hatlarının güzergâhını ve planlamasını ÇED raporu içermemektedir ve güzergâh belirlenmesi için hazırlanmış ayrı bir ÇED de yoktur (Birgün, 2016).

Artvin İli Borçka İlçesine bağlı Camili Deresi üzerine yapılması planlanan Sarnıç 1-2 regülatörü ve HES projesinin ÇED Gerekli Değildir kararı ile Düzenli Regülatörü ve HES projesi için verilen 280 bin m²’lik orman alanı kullanım izni; Rize İdare Mahkemesi tarafından, bölgenin daha önce UNESCO tarafından Dünya Biyosfer Rezerv Alanı ilan edilmesi, Kyoto Protokolü ve uluslararası antlaşmalar gerekçe gösterilerek iptal edilmiştir (Derelerinkardeşliği, 2011).

STK’ların ve yerel halkın HES projelerinde ÇED raporlarının oldukça eksik olduğu ve baştan savma bir şekilde hazırlandıkları yönünde iddiaları vardır. Dolayısıyla, bazı HES projeleri için hazırlanan ÇED raporlarının hukuka uygun şekilde hazırlanmadığını ifade etmektedirler. Artvin İli Şavşat İlçesi Meydancık Köyünde yapımı planlanan Çağlayan HES için, Meydancık Yöresi Köyleri Kalkındırma Dayanışma Kültür ve Turizm Derneği öncülüğünde 25 kişi, ÇED raporunun iptali istemiyle Rize İdare Mahkemesine iptal davası açmıştır (Gazete Yolculuk, 2016). Halkın iddiasına göre, ÇED raporunda planlanan faaliyetin çevresel etkilerinin yeterli düzeyde veri ve belgeye dayandırılmadığı, membada su haklarının korunmadığı, ÇED sürecinde bilgilendirme usullerine uyulmadığı, aynı vadiye arka arkaya var olan diğer HES projelerinin gizlendiği, suçul yaşam ve faunaya müdahalede bulunulduğu, tarımsal sulamaya ilişkin veriler bulunmadığı, havza planlaması yapılmadığı ve cansuyunun yetersiz olduğu ifade edilmiştir (Hürriyet, 2016). Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından verilen ÇED Olumlu kararı, Rize İdare Mahkemesince hukuka aykırı bulunarak iptal edilmiştir (Güngör, 2016).

Artvin İli Arhavi İlçesi’nde, “ÇED raporları hakkında düşünceleriniz nedir?” sorusuna, (Bir vatandaş ile yapılan görüşmede 22 Temmuz 2015) "*Arhavi’ye Fındıklı tarafından geldiğinizde girişte Orçi Çayı var. Üzerine HES yapıyorlardı. ÇED raporuna baktık. En az otuz tane köy evinin bulunduğu yeri, kimsenin yaşamadığı bir alan olarak göstererek tünel inşa*

edecekler. Şikâyet ettik, bilirkişi geldi. HES durdu." sözleriyle ÇED raporunun gerçeği yansıtmadığı ve hukuka aykırı olduğu yönünde ifadede bulunmuştur.

Artvin İli Ardanuç İlçesinde yapılan görüşmelerde benzer ifadelere rastlanılmaktadır. (Bir vatandaş ile yapılan görüşme 18 Mayıs 2017): *"Önceleri şirketler kamulaştırma yapılmamış hatta izin alınmamış yerlerde faaliyetlerine başladılar. Tepki olmayan yerlerde işlerini yürüttüler. Tepki olan yerlerde ise geri adım atmak zorunda kaldılar"* ifadelerinde bulunmuştur.

Artvin'in Ardanuç İlçesi Aydın Deresi üzerine kurulması planlanan 7-8 HES Projesi ÇED Olumlu kararı iptal edilmiştir. Rize İdare Mahkemesi'nin (Sendika14, 2015) 2015 yılında vermiş olduğu karar, "Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın ÇED Olumlu kararında hukuka uygunluk bulunmadığı ve gerekçe olarak, ÇED raporunun yetersiz olduğu ve ÇED sürecinin havzadaki diğer HES çalışmalarını da dikkate alarak yenilenmesi gerektiği" şeklindedir.

Artvin İli Arhavi İlçesinde, "ÇED'e itiraz sürecinden bahseder misiniz?" sorusuna, (Arhavi Doğa Koruma Platformu üyesi ile yapılan görüşme 21 Temmuz 2015) *"Bilgi edinme ve dilekçe anlamında binlerce dilekçe yazılıyor. Bilirkişi ve mahkeme ücretleri için şu ana kadar en az yüz bin lira harcadı, bizim gibi insanlar bu yükü kaldırmada zorlanıyor tabiki."* şeklinde cevap vermiştir.

Artvin İli Ardanuç İlçesinde yapılan görüşmelerde; "HES projelerine itiraz süreçleri hakkında bilgi verir misiniz?" sorusuna (Bir vatandaş ile yapılan görüşme 18 Mayıs 2017) *"Mahkemeye dava açsanız mahkeme sizden yedi gün içinde bilirkişi tayin etmek için ücret istiyor. Bu paralar yöre halkı için zor ödenir miktardadır"* ifadesinde bulunarak, hukuki sürecin başlatılabilmesi konusundaki zorlukları anlatmıştır.

Etik, tüm toplumlar tarafından kabul edilen ve toplumsal ilişkileri düzenleyen genel ahlak kurallarıdır. Bir kişi tarafından yapılan davranışın etki ve sonuçlarının, toplumun diğer bireyleri tarafından kabulünde etik davranış bilinci önemli bir rol oynamaktadır. Bu davranışlara HES inşa sürecindeki ilgili tüm iyi yönetim aktörlerinin uyması gereklidir. İyi yönetim sürecine katılan tarafların, kanuna aykırı ya da yasalardaki muğlaklıklardan ve boşluklardan faydalanma yoluna gitmemesi ve güven sarsıcı eylemlerden sakınması, iyi yönetim sürecinin amacının gerçekleşebilmesi adına önemli bir katkı sağlayacaktır.

HES inşaatları sırasında, iyi yönetim ilkelerinden olan etiğe verilmesi gereken önemi John Rawls'ın 1971 yılında yayımlanmış olduğu "Adalet Teorisi" (A Theory of Justice) adlı eseriyle ilişkilendirebiliriz. Rawls (1999) eserinde "ilk durumda" (original position) insanlar çevresindeki sorunların farkındadır. Daha sonra "bilinmezlik perdesi ya da cehalet örtüsü olarak" bilinen (veil of ignorance) örtünün ardına atılırlar. Burada deza-vanatajlı konumda mı, yoksa avantajlı konumda mı olduğunu bilmemektedir. Sorunların çözümü için alacağı karar mümkün olduğunca adil ve etik olmalıdır ki, toplumda hangi konumda olursa olsun, her iki durumda da en az zararı ve en fazla faydayı sağlayabilsin.

HES yapım sürecine Rawls'ın teorisini uygularsak; başlangıç durumunda kişi, ülkenin elektrik enerjisine ihtiyacı olduğunu, ülke insanının sağlıklı bir çevrede yaşamaya ihtiyacı olduğunu ve yatırımların ulusal ve uluslararası konjonktür gereği özel sektöre yapılması gerektiğini bilmektedir. Kişi bilinmezlik perdesinin ardına geçtiğinde, bahsi geçen üç durumdan hangisinin savunucusu ya da hangisinden muzdarip olduğunu da bilmemektedir. Deresine iyi yönetim ilkelerine bağlı kalınmaksızın HES kurularak, maddi ve manevi anlamda zarar görmesi muhtemel olan kişi mi? Ülkesinin ihtiyaçlarını ve hedeflerini yerine getirmek isteyen bir kamu görevlisi mi? Yoksa hem ülkesine yatırım yapmak hem de ekonomik bir kazanç sağlamak isteyen özel sektör kuruluşu sahibi bir kişi mi? Rawls'ın adalet teorisine göre kişi bu üç durumu göz önüne alarak bir karar vermelidir. O'na göre, vereceği karar mümkün olduğunca adil ve etik olacaktır. Rawls'ın teorisinde olduğu gibi uygulamada yani HES projelerinde bir kişi tam anlamıyla üç kişi gibi düşünemeyeceğinden, diğer bir deyişle bu kişilerin görüşleri tek bir kişide tam olarak karşılığını bulamayabileceğinden dolayı, mümkün olduğunca "üç kişi yani aktör" bir fikir üzerinde uzlaşma çabası gütmeli ve iyi yönetim ilkelerini uygulamalıdır.

2.5. Uygulamadan Doğan Manevi Zarar Etkisi

İnsan, modernizmin kalıplarından biri olarak görülen mutlak akılcı ve sadece maddeyi düşünen bir canlı değildir. İnsanın anıları ve duyguları da vardır. İnsan bir maddeyi yine maddi bir değerle ifade edebileceği gibi, o maddeyi ona yüklediği manevi değerlerle de ifade edebilmektedir. Dolayısıyla, en az maddi anlamda meydana gelen bozulmalar kadar, manevi bozulmalar da insanları olumsuz etkileyebilmektedir. İnsan kendini mekânla özdeşleştirebilir. HES'lerde bahsedilen bu durum kendini gösterebilmektedir. HES projelerinin yapıldığı bazı bölgelerde yaşayan yöre halkı, çevreye verilen zararın onlar üzerinde manevi bir zarar bıraktığı yönünde ifadelerde bulunmaktadır.

Artvin İli Arhavi İlçesi'nde, dereler yöre halkı için madden bir değer taşıdığı gibi, manevi bir değer de taşıdığı yerel halk tarafından ifade edilmektedir. (Bir vatandaşla yapılan görüşme 22 Temmuz 2015): “Benim çocukluğum burada geçti, benim anılarım burada. Biz burada yüzerdik, balık tutardık. Bir diğer kişinin ifadesi ise: Yazın köye çıktığımda yemyeşil dağlara ve şırıl şırıl akan dereye bakardım. Şuan karşımda ağaçsız bir dağ ve susuz bir dere var” ifadelerinde bulunulmuştur.

Yine Artvin İli Arhavi İlçesinde; “derelerin sizler için ifade etmiş olduğu anlam nedir? Bunun HES projelerine karşı olmanızla bir alakası var mıdır?” sorusuna (Bir vatandaş ile yapılan görüşme 21 Temmuz 2015) “Burada hepimiz dere çocuğuyuz. Şimdi ben çocuklarıma dereye yüzmeyi öğretecek olsam, en az bir buçuk- iki km uzaklıktaki çifte köprüyü geçmem ve Kamilet Vadisine ulaşmam gerekecek. Belki ileride orası da kaybolacak. Kendi çocukluğumuzdan ve hatıralarımızdan uzaklaştırıldık.” şeklinde cevap vermiştir.

Artvin İli Ardahan İlçesinde yapımı planlanan Ardahan 7-8 HES'in iptali davasında, mahkeme bilirkişi raporu istemiş ve bu rapordaki ifadeleri de dikkate alarak projeyi iptal etmiştir. Bilirkişinin raporunda (Birgün, 2016); “Akarsular halkın geleneksel yaşamını, geçimini ve geleceğini teminat almada önemli rol üstlenmektedir. Balıkçılık ve turizmin de zarar göreceğini ekleyen bilirkişi, Geleneksel yaşam biçimi değişen yöre halkının psikolojilerinin de bu durumdan etkileneceği ortadadır” ifadeleriyle HES yapım sürecinde yaşanan sorunların vatandaşın manevi dünyasına etkilerini dile getirmiştir.

2.5.1. Yurttaş Zararı

Türkçeye “Yurttaş Zararı ya da Yoksunluğu” (Tosun, 2001) olarak çevrilen bu kavramı biz ‘Yurttaş Zararı’ (Civic Deficit) olarak kullanacağız. Devlet, yönetim sürecindeki aktörler arasında hakem, denetmen ya da koordinatör görevi göremediğinde, hukuka ve yasalara güven azaldığında, sivil toplum (ST) dayandığı temellerden ayrılarak, Durkheim tarafından da dile getirilen anomik bir duruma gidilebilmekte ve aşırı tepkilerin ortaya çıkmasına zemin oluşmaktadır (Tosun, 2001: 163). Yurttaş Zararı, hakların resmen kullanımı konusunda bir kaynak yetersizliği durumunu ya da hak kullanımının ihlal edildiği durumu işaret etmektedir (Lockwood, 1996: 537).

Demokratik kendi kendini yönetme konusu hakkındaki tartışmaların odaklandığı konulardan biri de yurttaşlık bilgisindeki eksikliklerdir (McCabe ve Kennedy, 2014: 1). Türkiye gibi patrimonyal devlet geleneğinden gelen toplumlar, bilinçaltında "muhatap bir devlet" in her daim var

olmasını istemektedir. HES yapım sürecinde devletin geri çekilerek sivil toplum ve özel sektörü karşı karşıya bırakması sonucu, STK/halk muhaptapsız kalma durumuna düşebilecektir. Netice olarak Yurttaş Zararı olarak tanımlanan durum ortaya çıkabilmektedir.

Anomik ve kuralsız bir ST kendine de zarar verebilmektedir (Tosun, 2001: 163). Demokratik bir devletin sigortası olarak gösterilebilen sivil toplumun sigortası da devlet olarak karşılık bulduğu kabul ediliyorsa (Tosun, 2003: 239), idari ve hukuki kuralların etkinliğinden ve bağlayıcılığından da söz edilebilir. Dahası, halk ile iletişimin kopuk olduğu, iyi yönetim ilkelerinin işletilemediği süreçler sonucunda yönetim aktörleri arasında güvensiz bir ortam ortaya çıkabilmektedir (Doyle, 2008: 7). Yurttaş Zararı kavramı, iki farklı şekilde ortaya çıkmaktadır (Lockwood, 1996: 538);

Güç Eksikliği (*Power Deficit*): Güç eksikliği için verilebilecek en klasik örnek, işverenlerin-şirketlerin üstün pazarlık gücü sayesinde geçersizleştirilen, gündelik işçilerin eşit ve özgür bir anlaşmaya girebilmeleri haklarıdır. Dolayısıyla, HES projelerinin yapımı sırasında, yerel halk ve STK'ların, yatırımcı şirketlerle arasındaki uyumsuzlukların giderilmesi için, üstün bir otoritenin varlığı gerekebilir.

Damgalanma Zararı (*Stigmatized Deficit*): Yurttaşlık kavramının, uygun ve açık bir içeriğinin olmaması durumudur. Bu durum maddi ve manevi olarak kavramın içinin eksik bırakılmasından kaynaklanmaktadır. Buradaki Yurttaş Zararı durumu, sadece ikinci dereceden kaynakların hak sahipleri için meşruluk tahsisi değil, aynı zamanda onları ikinci sınıf vatandaş olarak gören bir sistem içerisinde sosyal hakların kullanımıyla oluşan bir durumdur. Karşılaşılan bu olgu, azınlıkların hissettiklerinden farklıdır ve ayrılır. Stigmatization (damgalama) toplumda devlete muhtaçların durumunu çok ya da az alçaltan güçlü bir terimdir. Çünkü o, faydanın doğasına göre değişen bir tutumu ifade eden aşağılayıcı bir durumdur. HES yapım süreçlerinde, iyi yönetimin işleyebilmesi için tarafların denk statüde bir araya gelmeleri gerekmektedir. Çünkü kendini diğerinden daha önemsiz gören bir aktör için iyi yönetim süreç ve ilkelerinin bir anlamı olmayacaktır.

Devletin güçsüz olduğu ya da halk tarafından öyle görüldüğü bir durumda yönetim teorisi, bir grubun diğer gruptan üstün olduğu, düşük profilli bir durumu ifade eder (Merrien, 1998: 59). Karar alma süreçlerinde, tarafların katılımını teşvik edecek ve güvence altına alacak adımlar atılmazsa, güç diğerine göre daha ağır basan gruba aktarılmış olacaktır (Brohman, 1996: 43). Bu gibi durumlarda, yurttaşlar otorite sahibi olan devleti

muhatap ve güvence olarak görememektedir. Bu nedenle, yönetim sürecinde devletin rolünün ve yönlendiriciliğinin önemli olduğu yönünde güçlü bir algı oluşmaktadır (Orhan ve Yalçın, 2015: 185).

Artvin İli Arhavi İlçesinde, “HES sürecinde yanlış olduğuna inandığınız faaliyetlerle ilgili olarak, devlet tarafından şikâyetlerinize cevap verecek mekanizmalar mevcut mudur?” sorusuna (Bir vatandaş ile yapılan görüşme 21 Mart 2015): “*Şikâyetlerimizi dinleyecek kişi ya da mekanizmalar yok. Yapılan yanlışlıkları durdurmak için tepkiler ortaya koymak zorunda kalıyoruz. Kendimizi iş makinelerinin altına attık. Bugün yine yaparım. Ancak sonuç vermeyeceğini de biliyorum*” şeklinde cevap vermiştir.

Artvin İli Arhavi İlçesi Kavak Köyünde, “HES inşa sürecinde devletin vatandaşla olan ilişkileri nasıl olmuştur?” sorusuna (Bir vatandaş ile yapılan görüşme 21 Temmuz 2015) “*HES mahkeme kararıyla durmasına rağmen, gece silobas getirdiler. Jandarmayı aradık gelmediler. Bizde köylülerle beraber gidip, onları oradan kovaladık*” ifadelerinde bulunarak, kolluk kuvvetlerinin kendilerine yardımcı olması gerektiğini ifade etmiştir. Artvin'in Arhavi İlçesi'nde bir diğer vatandaş (21.06.2015) “*Dere üzerine yapılacak-yapılan HES'leri bir kargo firması üstlendi. Sizce bu ne kadar güvenli olabilir? Biz de tepki gösterince hemen kolluk kuvvetleri geliyor*” şeklinde görüşlerini ifade etmektedirler.

Kimi zaman böyle durumlar, yerel halk üzerinde tedirginliğe yol açabilmektedir. HES'e olan bakışı olumsuz etkileyebilmektedir. İngiltere'nin 1970'li yıllarda Kuzey İrlanda ile arasındaki olayları önleme konusunda edinmiş olduğu tecrübeler, isyan çıkaran ya da protesto eden halkın karşısına mümkün olduğunca az “güç” ile çıkmak olmuştur⁴ (Dixon, 2009: 457). Dolayısıyla bu yöntem, İngiltere'nin, etki-tepki neticesinde halkın daha yoğun şekilde İngiltere karşıtı olmalarını önleme ve halk nezdindeki imajını iyi göstermeye yönelik stratejilerden biri olarak nitelendirilmiştir.

Artvin İli Ardanuç İlçesinde yapılan görüşmelerde; “Vatandaşın devlet ile olan ilişkileri HES sürecinde nasıldır?” sorusuna (Bir vatandaş ile yapılan görüşme 18 Mayıs 2017) “*Yetkililer bizim sorunlarımızı dinlemiyorlar. Şirketlerin yanındalar. Onları kolluyorlar. Devlet bizi yalnız bıraktı*” ifadeleriyle cevap vermiştir.

⁴ İngiltere'nin Kuzey İrlanda'daki “isyanı” önleme stratejilerinden biri olarak gösterilen “Hearts and Minds” içerisinde yer alan bir yöntemdir.

Sonuç

Ülkemizde dünyanın diğer pek çok ülkesi gibi yatırımların olası zararlarının mümkün olduğunca önüne geçilmesi adına, bir takım yasal düzenlemeler yapılmaktadır. Ülkemizdeki ÇED raporları da bu amacı gerçekleştirmek için hazırlanmaktadır. Artvin örneğinde olduğu gibi HES'lerin, özellikle bu yatırımların gerçekleştiği yörelerde yaşayan insanlar üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Bazen, ÇED raporları ve yine bu sürecin içerisinde yer alan HKT'ler gerek uygulama, gerekse içerik yönünden yatırım faaliyetine girilen bölgelerdeki insanların beklenti, şikâyet ve taleplerine cevap verememektedir. Dolayısıyla vatandaş ile devlet ve yatırımcılar arasında sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Bu noktada sürecin mümkün olduğunca sorunsuz ilerlemesi adına iyi yönetim ilkelerinden yararlanılmalıdır.

ÇED raporlarının dikkatle ve titizlikle hazırlanması, vatandaşların güvenini kazanmak açısından önem arz etmektedir. Ayrıca HKT'ler kullanılarak vatandaşlar ile daha yakından iletişime geçilmelidir. HES'in ya da benzer projelerin ülkemiz için önemi halka anlatılmalıdır. Farklı ülke uygulamalarından yararlanılarak, vatandaşların günlük hayatlarındaki olumsuz değişimlerin de tanzim edilmesi sağlanmalıdır. Örneğin; HES yapılan yörede yaşayan ve HES'den etkilenen vatandaşlara elektrik düşük fiyattan verilebilir. Yöre halkı tarafından talep edilebilecek okul, köprü, kütüphane, cami, sanat evi gibi ihtiyaçlar giderilebilir. HES projesi için gereken insan kaynağı öncelikli olarak yöre halkı tarafından karşılanabilir. Yöre halkının sahip olduğu meralar, bahçe ve tarlalar için iyileştirici düzenlemeler yapılabilir. Fakat bu noktada, ülkenin ekonomik gücü ve uygulamadaki birliğe de önem vermek gerekmektedir. Yatırım sonucu günlük yaşamları etkileyen vatandaşlar için tanınan haklar ya da ayrıcalıkların onlara sus payı olarak verilmesi gibi bir algının yaratılmasından da kaçınılmalıdır. HKT'ler bu konuda hassas bir rol oynayabilir. Diğer taraftan, verilecek bu ayrıcalık ya da hakların art niyetli kişilerce bir geçim kaynağı olarak da görülmesinin önüne geçilmelidir.

Devlet, özel sektör ve vatandaş ve/veya STK'ların yürütecek oldukları, sınırları iyi yönetim ilkeleriyle belirlenebilecek süreçte, mümkün olduğunca aktörlerin beklenti, talep ve endişeleri ortaya konularak, bunlar hakkında alternatif çözüm önerileri geliştirilmelidir. Konuyla alakalı olarak mevzuat güncellenmeli ve toplumun tüm kesimlerinde yönetim kültürü oluşturulmalıdır. Netice olarak, HES yatırımları sırasında ekonomik, stratejik ve toplumsal değerlerin beraberce muhafaza edilebileceği bir kamu yararı anlayışı oluşturulmalıdır.

Bu nedenle, HES yapım sürecinde ilgili Bakanlık tarafından sürecin iyi yönetişim ilkeleri dahilinde, başta ÇED ve HKT olmak üzere, yeniden ele alınması gerekmektedir. Süreçte devlet tarafından iyi yönetişim ilkelerinin uygulanmasını sağlayacak bir yol haritası düzenlenmelidir. Dolayısıyla ileride, HES ya da benzeri yatırımların uygulanması süreçlerinde iyi yönetişim ilkelerinin uygulamasından kaynaklı etkiler daha belirgin ve analiz edilebilir olacaktır.

Kaynakça

- Acar, Pınar (2003), “Cevap Verebilirlik ve İyi Yönetişim”, [www.deu.edu.tr/userweb/hilmi.coban/iyi%20 yönetim/cevap%20verebilirlik.pdf](http://www.deu.edu.tr/userweb/hilmi.coban/iyi%20yönetim/cevap%20verebilirlik.pdf), (25.05.2019).
- Aitken, Mhairi (2010), “Why We Still Don't Understand the Social Aspects of Wind Power: A Critic of Key Assumptions within the Literature”, *Energy Policy*, 38, s. 1834-1841.
- Arnstein, Sharry R.(1969), “A Ladder Of Citizen Participation”, *Journal of the American Planning Association*, 35 (4), s. 216-224.
- Atvur, Senem (2014), “Baraj Politikalarına Karşı Toplumsal Tepkiler: Hindistan ve Türkiye'deki Toplumsal Hareketlerin Karşılaştırılması”, *Yönetim ve Ekonomi*, 21, s. 281-298.
- Bal, Harun, Neşe Algan ve Pınar Özdemir (2015), “Yeni Kurumsalcı Perspektifte Çevresel Yönetişim ve Kurumsal Çevreinin Önemi”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 16 (2), s. 179-191.
- Bora, Tanıl (1988), *Yeşiller ve Sosyalizm*, (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Budak, Sevim ve Seda Yurtcanlı (2013), “Çevresel Bilgiye Erişim Hakkı Bakımından Aarhus Sözleşmesi Türkiye ve Fransa Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme, *XI. Kayfor Bildiri El Kitabı*, TODAİE, Ankara.
- Brohman, John (1996), “New Directions in Tourism for Third World Development”, *Annals of Tourism Research*, 23 (1), s. 48-70.
- Brown, Trevor ve Matthew Potoski (2003), “Contract-Management Capacity in Municipal Country Governments”, *Public Administration Reviews*, 63 (2), s. 153-164.
- Carver, Steve ve Robert Peckham (1999), “Using GIS on the Internet for Planning”, H. Stillwell, JC. Gaertman ve S. Openshaw (Der.), *Geographical Information and Planning*, s. 371-390.

- Cemil, Aksu, Sinan Erensü ve Evren Erdem (2016), *Sudan Sebepler: Türkiye’de Neoliberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişler*, (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Chavez, Bassilio, Antonio Bernal (2008), “Planning Hydroelectric Power Plants with the Public: A Case of Organizational and Social Learning in Mexico”, *Impact Assessment and Project Appraisal*, 26 (3), s. 163-176.
- ÇOB (2006), *Çevresel Etki Değerlendirmesi Sektörel Rehberi*, (Ankara).
- Cossu, Raffaello (2009), “The Economics of Municipal Solid Waste Management”, *Waste Management*, 29, s. 2615-2617.
- Cristobal, San (2011), “Multi Criteria Decision Making in the Selection of a Renewable Energy Project in Spain: The VIKOR Method”, *Renewable Energy*, 36, s. 498-502.
- Dedeurwaerdere, Tom (2005), “The Contribution of Network Governance to Sustainable Development”, *Les Seminaires de l’ddri*, 13, s. 1-17.
- Derelerinkardeşliği (2011), “HES’lere 2 Ayrı İptal Daha”, [http:// derelerinkardesligi.org/web/index.php?option=com_content&task=view&id=275&Itemid=9](http://derelerinkardesligi.org/web/index.php?option=com_content&task=view&id=275&Itemid=9), (27.02.2017).
- Dixon, Paul (2009), “Hearts and Minds ? British Counter-Insurgency Strategy Northern Ireland”, *Journal of Strategic Studies*, 32 (3), s. 445-474.
- Dore, John ve Louis Lebel (2010), “Gaining Public Acceptance: A Critical Strategic Priority of the World Commission on Dams, A critical strategic priority of the World Commission on Dams”, *Water Alternatives*, 3 (2), s. 124-141.
- Dos Santos, Antonio Fonseca (2004), “Salto Caxias Hydroelectric Power Plant Consultation Process and Public Participation a Real Tool For Sustainable Development”, http://www.un.org/esa/sustdev/sdissues/energy/op/hydro_fonseca_santos.pdf, (30.02.2016).
- Doyle, John (2008), “Public Participation: Principles and Best Practices for British Columbia”, ISBN: 987-0-7726-6075-6.
- Gazete Yolculuk (2016) “Şavşat’taki HES’in ‘ÇED olumlu’ raporu iptal edildi”, <http://gazeteyolculuk.net/kent-ekoloji/savsattaki-hesin-ced-olumlu-raporu-iptal-edildi.html>, (22.01.2017).
- Hall, N., Ashword, P. & Devine, W. P. (2013), “Social Acceptance of Wind Farms: Analysis of Four Common Themes across Australian Case Study”, *Energy Policy*, 58, s. 200-208.
- Hamsici, Mahmut (2010), *Dereler ve İsyanlar*, (İstanbul: Notabene Yayınları).

- Harris, Jonathan M. (2000), "Basic Principles of Sustainable Development, Global Development and Environment Institute", <http://ase.tufts.edu/gdae>, (08.11.2016).
- Hasan, Arif, Khan Nahiduzzaman ve Adel Aldosary (2018), "Public participation in EIA: A comparative Study of the Projects Run by Government and Non-governmental Organizations", *Environmental Impact Assessment Review*, 72, s. 12-24.
- Higgs, Gery ve Robert Berry, David Kidner ve Mitchel Langford (2008), "Using IT Approaches to Promote Public Participation in Renewable Energy Planning: Prospects and Challenges", *Land Use Policy*, 25, s. 596-607.
- Innes, Judith E. ve David Booher (2007), "Reframing public participation: strategies for the 21st century", *Planning Theory and Practice*, 5 (4), s. 419-439.
- IIED (2009), "Environmental Impact Assessment", [www.environmentalmainstreaming.org/documents/EM%20Profile%20No%201%20-%20EIA%20\(6%20Oct%2009\).pdf](http://www.environmentalmainstreaming.org/documents/EM%20Profile%20No%201%20-%20EIA%20(6%20Oct%2009).pdf), (26.10.2015).
- Johnson, Thomas (2010), "Environmentalism and NIMBYism in China: Promoting a Rules-Based Approach Public Participation", *Environmental Politics*, 19 (3), s. 430-448.
- Keleş, Ruşen ve Can Harmancı, (2005), *Çevre Politikası*, 5. Baskı, (Ankara: İmge Kitabevi).
- Khan, Jamil (2003), "Wind Power Planning in Three Swedish Municipalities", *Journal Environmental Planning and Management*, 46, s. 563-581.
- Li, Wanxin (2006), "Environmental Governance: Issue and Challenges", *Environmental Report: News and Analysis*, 36 (7), s. 10505-10525.
- Li, Wanxin Jieyan Liu ve Duoduo Li (2012), "Getting Their Voices Heard: Three Case of Public Participation in Environmental Protection in China", *Journal of Environmental Management*, 98, s. 65-72.
- Lockwood, Michael (1996), "Civic Integration and Class Formation", The London School of Economics and Political Science", *The British Journal of Sociology*, 47 (3), s. 531-550.
- McCabe, Heather ve Sheila Kennedy (2014), "Civic Identity, Civic Deficit: the Unanswered Questions", *Journal of Civic Literacy*, Vol. 1(1), <http://journals.iupui.edu/index.php/civilit/index>, (30.03.2015).

- Mercer, Claire (2003), “Performing Partnership: Civil Society and the Illusions of Good Governance in Tanzania”, *Political Geogrephy*, 22, s. 741-763.
- Merrien, Francois Xavier (1998), “Governance and Modern Welfare State”, *International Social Science Journal*, 50 (155), s. 57-67.
- Oliveira, Jose Puppim, Christopher Dol, Osman Balaban ve Aki Suwa (2013), “Green Economy and Governance in Cities: Assesing Good Governance in Key Urban Economic Proveses”, *Journal of Cleaner Production*, 58, s. 138-152.
- Orhan, Gökhan ve Lütfü Yalçın (2015), "Ağlar, Yönetişim ve Ağ Yönetişimi: Tarihsel ve Kavramsal Bir Değerlendirme", Özer Köseoğlu ve Mehmet Zahid Sobacı (Der.), *Kamu yönetiminde Paradigma Arayışları: Yeni Kamu İşletmeciliği ve Ötesi*, (Bursa: Dora Basım Dağıtım Ltd. Şti): 171-204.
- Sinclair, john ve Alan Diduck (2016), “Reconceptualizing Public Participation in Environmental Assesment as EA Civics”, *Environmental Impact Assesment Rewiev*, 62, s. 174-182.
- Söderholm, Patrik, Kristina Ek ve Maria Petterson (2007), “Wind Power Development in Sweden: Global Policies and Local Obtacles”, *Rewenable and Sustainable Energy Rewiev*, 11, s. 365-400.
- Terrados, Julio (2009), “Proposal for a Combined Methodology for Renewable Energy Planning: Application to a Spanish Region”, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 13, s. 2022-2030.
- Turgut, Nükhet (1996), “Çevre Hukukunda Çevreci Örgütlere Tanınan olanaklar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 45, s. 103-130.
- Twyford, Vivien ve Claudia Baldwin (2006), “Compendium of Revelan Practices: Stakeholder Participation”, www.unep.org/dams/files/Compendium/Compendium.pdf (30.11.2016).
- Uluatam, Ela (2011), “Türkiye’de Hidroelektrik Politikalarına ve Yatırımlarına Bakış”, http://www.tobb.org.tr/AvrupaBirligiDairesi/Dokumanlar/RaporlarYayinlar/TRdeHidroelektrikPolitikalariveYatirimlarina-Bakis_Uluatam.pdf, (08.01.2017).
- Uzun, Abdullah (2013), “Aktivistler, Şirketler ve Devlet Etkileşimleri Çerçevesinde Türkiye'deki HES Sektörünün Yapılanması: Doğu Karadeniz Örneği”, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi A.B.D. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon.
- Ürker, Okan ve Nesrin Çobanoğlu (2012), “Türkiye’de HES’lerin Durumu ve Çevre Politikası Bağlamında Değerlendirilmesi”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (2), s. 65-88.

- Wang, Jian, You Yin Jing, Chun Fa Zang ve Jun Hong Zhao (2009), “Review on Multi Criteria Decision Analysis Aid in Sustainable Energy Decision Making, Renewable and Sustainable”, *Energy Reviews*, 13, s. 2263-2278.
- Woods, Ngaire (1999), “Global Governance in International Organization”, *Global Governance*, 5 (1), s. 39-61.
- World Bank (1989), “Sub Saharan Africa: From Crisis to Sustainable Growth”, <http://documents.worldbank.org/curated/en/498241468742846138/From-crisis-to-sustainable-growth-sub-Saharan-Africa-a-long-term-perspective-study>, (01.10.2016).
- Wüstenhagen, Rolf, Maarten Wolsink ve Mary Jean Bürer (2007), “Social Acceptance of Renewable Energy Innovation: An Introduction to the Concept”, *Energy Policy*, 35, s. 268-2691.
- Tosun, Gülsüm Erdoğan (2001), *Demokratikleşme Perspektifinden: Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, (Bursa: Alfa /Aktüel Kitabevi).
- Tosun, Gülgün Erdoğan (2003), “Sivil Toplum”, Muhittin Acar ve Hüseyin Özgür (Der.), *Çağdaş Kamu Yönetimi I: Konular, Kuramlar ve Kavramalar*, 1. Baskı, (İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım): 227-258.
- Yang, Guobin ve Craig Cakhoun (2007), “Media, Civil Society and, the Rise of a Green Public Sphere in China”, Peter Ho, ve R. Louis Edmond (Der.), *China Embedded Activism: Opportunities and Constraints of a Social Movement*, s. 69-88.
- Yavuz, Şahinde & Şendeniz, Özlem (2013), “HES Direnişlerinde Kadınların Önemi: Fındıklı Örneği”, *Fe Dergi*, 5 (1), s. 42-58.
- Yıldırım, Arzu (2014), “Türkiye’de Yerel Yönetişimin Uygulanabilirliği ve Yerel Gündem 21 Üzerinden Bir İnceleme”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, s. 75-96.

